

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE YAZI İŞLENMİŞ TÜRK HALILARINA DAİR (PAST PRESENT WRITING ON PROCESSED the TURKISH CARPETS)¹

Ahmet AYTAÇ*

Özet

Yazı, söylenen sözcüklerin ya da düşüncenin bir takım imgelerle kayda geçirilmesi yöntemidir. Tarih boyunca kullanılış şekillerine göre birçok sınıfa ayrılmıştır. Zaman içerisinde yazı, halılarda da desen ögesi olarak nadiren de olsa kullanılmıştır.

Selçuklu dönemi ürünlerinde ki kufî yazı esintilerinin yazı sayılması mümkün olmadığından Osmanlı seccâdeleri ile başlar. Osmanlı dönemi seccâdelerinde görülen yazı işlenmiş halı örnekleri günümüz Hereke tarzı ipek halılarına kadar özel üretimlerde var olmuştur.

Bildiride yazı sanatının halıcılıktaki kullanımı ve Osmanlı döneminden günümüze yazı işlenmiş örneklerle ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halı, Dokuma, Yazı, Osmanlı.

Abstract

Writing is a way to be recorded with the image of a team of spoken word or thought. İptalAccording to usage throughout history is divided into several classes. Writing over time, albeit rarely been used as a design element in the carpet.

Because the Seljuk period cufic inspired products that begin with the text numbers to be able Ottoman prayer rugs. Ottoman period observed in the present Hereke rug carpet samples processed writing style has existed in private production up to silk carpets.

In Proceedings of the art of writing and the use of the carpet will be presented with samples processed article today from the Ottoman era.

Key Words: Carpet, Weaving, Article, Ottoman.

¹ Bu makale 22-24 Mart 2012 tarihleri arasında I. Uluslararası Kitap Sanatları Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Başkanlığı, Konya, aaytac@selcuk.edu.tr

GİRİŞ

Yazı, söylenen sözcüklerin ya da düşüncenin bir takım imgelerle kayda geçirilmesi yöntemidir. İnsanlık tarihinde de çok eski bir geçmişi vardır. Yazı öncesi duvar resimleri ve damgalar (tamgalar) da insanlığın kendini ifade etmede geçmişte kullandığı bazı yöntemlerdir.

Çoğu uzmana göre insanlık tarihinin en önemli buluşu olan yazının, ilk olarak M.Ö. 3200 yıllarında Sümer rahipleri tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Figür öncesi şekillerden stilize resimlere doğru bir çizim/resim geleneğini yaratanlar, resim kökenli ilkyazı biçimlerine hazırlık aşamasını oluştururlar. Bugün kullanılan yazının ataları olan hiyeroglif yazının ve çivi yazısının kökleri çok eski dönemlere paleolitik çağlara uzanır. Duygu ve düşüncelerin sözcüklerle ve kavramlarla ifade edilebilecek şekilde kayıt edilmesi biçimindeki yazı, M.Ö. 3000'lere doğru Mezopotamya'da hemen sonra da Mısır'da ortaya çıkar².

Yazı, tarih boyunca kullanılış şekillerine göre birçok sınıfa ayrılır. Bunlar resimlerle ifade (ikonografi); konuyu seri haldeki resimlerle anlatan (ideografi); kısmen resim, kısmen fonetik ifade (analitik sistem); sesin grafik şeklini ifade eden yazı(fonetik sistem); hecelerin ayrı ayrı sembollerle ifadesi (heceleme) ve sesli sessiz 20-40 harften meydana gelen (alfabe) yazılarıdır. Türkler bugüne kadar çeşitli yazıları kullanmışlardır. Bunlar sırası ile Göktürk, Uygur, Arap ve Lâtin alfabeleridir. Türkler, İslâmiyeti kabul ettikten sonra X. yüzyıldan, XX. yüzyıla kadar Arap alfabesini kullanmışlardır. Bütün ilim eserleri Arapça yazıldığı için Arapça ilim lisanı olmuş ve yazılar bu dilde yazılmıştır. Bu vesile ile hat sanatı gelişmiş ve hat sanatı ile yazılmış binlerce eser ortaya çıkmıştır. Bin seneyi aşkın Türk tarihi Arap harfleriyle yazılı ve arşivlerde saklıdır³. Yazı özellikle İslam dininin kabul edilmesinden sonra, Türk süsleme sanatlarının içinde ön plana çıkmış ve büyük bir gelişme göstermiştir⁴.

² <http://www.turkcebilgi.com/soru/17082/yazi-nedir-ve-yazinin-tarihi.30.01.2012>.

³ <http://www.mavirize.com/genel/yazi-nedir.html.30.01.2012>.

⁴ BAYDEMİR, Esen, "Türk Halılarında Yazı Sanatı", (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, s. 1.

Fotoğraf 1: Selçuklu halısı (Türk İslam Eserleri Müzesi)⁵.

Türkler yazı kültürlerini diğer gelenekli sanatlarına da taşımışlardır. Pazırık ile başlayan Türk halı sanatında yazı işlenmiş olanlar, Osmanlı döneminde başlar. Selçuklu döneminde halıların sularında, uçları ok başını andıran sivri üçgenlerle nihayetlenen, dik harfli bir kûfiyi andıran örneklerde vardır. Ancak bu bezemelerin okunabilir kelime ya da harf olmadıklarından yazı sayılmaları söz konusu değildir. Ancak dönemin mimari eserlerinde görülen süsleme ile kitap sanatlarındaki bezeme birbirine benzer. Bezemede kullanılan yanlışlar oldukça iridir.

Bu dönemde mimaride kullanılan tezyinatın özellikleri ile kitap sanatlarındaki özellikler birbiriyle paralel gittiği görülür. Motifler uzak mesafeden seçilebilecek büyüklükte, tertemiz bir işçilik ile hazırlanmıştır. XVI. yüzyıl Osmanlı saray halılarında, İran kitap sanatı ve halılarındaki desenlerden ilham alınmış sivri uçlu kıvrık hançer yapraklar, simetrik ayırma rumiler ve madalyonlar, bu devirde ortaya çıkan natüralist üsluptaki çiçeklerle, lale, sümbül, karanfil, bahar dalları gibi, birleştirilerek yeni bir halı deseni dünyası yaratılmıştır⁶. Ustaların, sanatçıların tezgâhı palet, düğümleri fırça gibi kullanarak, ilk çıkış noktasında olmak kaydıyla düşünce heyecan, sevinç, hüzün vb. gibi duygularını estetize ederek yansıttığı, bazı mesajlar aktardığı bu halıların çeşitli dönemlerde Konya ve diğer Anadolu şehirlerinde yapılmış örnekleri bulunduğu bilinmektedir⁷.

⁵ Fotoğraf: Ahmet AYTAÇ arşivi.

⁶ ÜSTÜN, Ayşe, “Türk El Dokumaları(ndan Halı) Ve Kitap Sanatları Arasında Tasarım Benzerlikleri”, *I. Uluslararası Türk El Dokumaları Kongresi*, (Ed: Ahmet Aytaç), Konya, 01-02.11.2007, s. 109-116.

⁷ BARIŞTA, H. Örcün, “Halı Sanatının Bazı Azeri, Türkmen, Kırgız ve Kazak Örnekleriyle Benzerliklerine Dair”, *3. International Symposium Azerbaijan Carpet And Traditional Applied Arts*, Ministry of Culture of the Republic of Azerbaijan, Baku-Elm-2005, s.102.

Fotoğraf 2:

Mevlâna Müzesi'nde bulunan zemini kırmızı renkli, mihraplı seccâdenin yeşil renkli büyük suyunun bitim istikametindeki yanlarında ve üst tarafında kırmızı içerisinde beyaz renkte yazılar bulunmaktadır. Ayrıca mihrap nişlerinin birleştiği noktanın altında beyaz bölümde de bir yazı vardır.

Fotoğraf 3:

Topkapı Sarayı'nda bulunan 13/2041 envanter numaralı ipek ve yün karışık seccâdenin mihrap nişlerinin birleştiği noktanın üst tarafındaki alınlık kısmında turuncu renkle "Kim iki serinlik namazını (sabah, ikindi) kılarsa cennete girer." Anlamında bir hadis yazılıdır. Bu hadis Buhari, Mevkitussalah, Bab 26'da yer alır⁸.

Fotoğraf 4-5: (Konya Etnografya Müzesi)⁹

⁸ BAYDEMİR, Esen, a.g.e.

⁹ Fotoğraf: Ahmet AYTAÇ arşivi.

Konya Etnografya Müzesi'nde sergilenen eski 3229 yeni 15/725 envanter numaralı duvar halısı da Mevlâna Müzesi'ne 27.10.1984 tarihinde Ziyad Ebuzziya tarafından armağan edilmiştir. 112x141 cm boyutlarında dikdörtgen biçimli bu halının atkısı pamuk ipliği, düğümleri yündür. Altta uzun kenarını bezeyen bordür içinde “*Abdülaziz Konevi*” yazısı okunmaktadır. Halının zemininde kufiyi andıran bezemeler görülmektedir. Burada “*El – hüküm li 'llahi (Hüküm Allahındır)*” yazılıdır¹⁰.

Fotoğraf 6: (Konya Etnografya Müzesi)¹¹.

Konya Etnografya Müzesi'nde sergilenen, 4632 envanter numaralı kağıt para biçimindeki halıda ise büyütülmüş bir banknot biçimi üzerinde “*Devleti Aliye-i Osmaniye 4 Şubat 1332 tarihli kanun mucibince... iki buçuk Osmanlı lirası... Bedeli dev saadetle altın olarak tesviye olacaktır*”, imza maliye nazırı yazısı okunmaktadır. Doğal yün iplikle bej, kahverengi ve siyah renklerle tasarlanmış, 112x175 cm boyutlarındaki duvar halısıdır. Çözgüsü pamuk ve düğümleri doğal yünden yapılmış, örneğin hav yüksekliği 18 mm'dir. Reşat Dönemi'ne ait olan parça XX. yüzyıl başına aittir¹².

Fotoğraf 7: Akşehir Gazete halı (Konya Etnografya Müzesi)¹³.

¹⁰ BARIŞTA, H. Örcün, *a.g.b.*, s. 3-12.

¹¹ Fotoğraf: Ahmet AYTAÇ arşivi.

¹² BARIŞTA, H. Örcün, *a.g.b.*, s. 3-12.

¹³ Fotoğraf: Ahmet AYTAÇ arşivi.

Konya Müzesi halı seksiyonunda 836 envanter numarası ile kayıtlı bulunan 113x151 cm ölçülerinde ve 21x24 kalitede ki halı, 1901 yılında Konya Valisi Ferit Paşa tarafından vilayet dahilinde olan kaza ve köylerin katılabileceği yaklaşık beş hafta süren bir yarışma neticesinde ikincilik ödülü almıştır. Halı Gazete Akşehir de dokunmuştur. Konya Vilayet Gazetesi'nin başlığının ve birinci sayfasının halıya dokunduğu krem renkli zemin ve siyah renkli siyah yazılara sahiptir¹⁴.

Fotoğraf 8: Dolmabahçe Sarayı, İXX. yüzyıl, 11/ 1326 envanter numaralı Konya halısı.

Büyük suyu palmetle bezeli olan halının orta kompozisyon alanında yuvarlak kıvrımlı dallar ile hançer yapraklar yer almaktadır. Bunların üzerine de beyaz renkte "Essultan-ül Muazzam El Gazi Abdülhamid-i Sami El Mülkuhu Daimi 1903-1905" yazılıdır. Halı üzerinde ki hat Ebuzziya Tevfik tarafından yazılmıştır. Tevfik Bey Konya'da sürgündeyken halının desenini hazırlamış, hattını yazmış ve dokutturmuştur. Sultan II. Abdülhamid'e hediye edilmiş bir duvar halısıdır.

Fotoğraf 9-10-11:

¹⁴ AYTAÇ, Ahmet, "Akşehir Halı Gazete", *Konya Ansiklopedisi*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, C: I, Konya, 2011; ÖNDER, Mehmet, "Gazete Halı", *Türk Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, Ekim 1984.

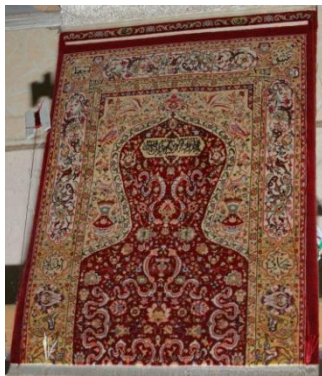
Arap alfabesi ile yazı işlenmiş olanların dışında Latin alfabesi ile yazı ya da tarih belirten rakamların işlendiği halılarda vardır.

Yazı işlenmiş halılar azda olsa günümüzde de sürmektedir. Özellikle ipek halılarda yazı işlenmiş olanlara rastlanmakla birlikte bu tip üretimlerde genellikle özel sipariş doğrultusunda yapılmaktadır. Bu bağlamda Konya Akşehir’de üretilen ipek halılarda yazı işlenmiş olanlar dikkat çekmektedir.

Fotoğraf 12: Akşehir’de üretilmiş ipek halı¹⁵.

Kalitesi (düğüm sıklığı) 150x150, çözgü sayısı 3000, atkı sayısı ise 3500 olan ipek halının suyunda “Esmâ-ül Hüsnâ”, orta kompozisyon alanında ise hayat ağacı bezelidir ve “Yasin-i Şerif” yer almaktadır. 200x233 cm ölçülerindedir ve toplam 10.500.000. düğüm vardır¹⁶.

Fotoğraf 13-14: Akşehir’de dokunan ipek halı¹⁷.

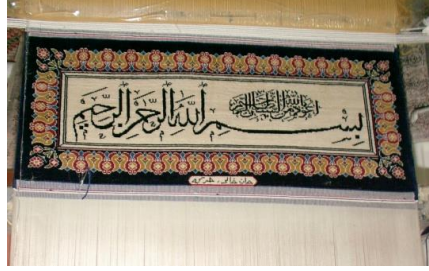
İpekten mamul halı, 18x22 cm ebatlarında olup, 400x400 kalitededir. Toplamda 633.600 adet düğüm vardır. Mihrap nişlerinde Hz. Mevlânâ’nın yedi öğüdü, nişlerin birleştiği noktanın

¹⁵ Fotoğraf: Mevlüt ŞEN arşivi.

¹⁶ AYTAÇ, Ahmet, “Hereke Tarzı İpek Halılarda Kaliteye Dair”, *Uluslararası Türk Halı ve Düz Dokumaları Sempozyumu*, Alanya, 01-04 Kasım 2010.

¹⁷ Fotoğraf: Mevlüt ŞEN arşivi.

altındaki alanda ise "ya olduğun gibi görün, ya da görüldüğün gibi ol" yazısı vardır. Büyük suyunda da "can-ocağında-aşk-olmak" yazmaktadır¹⁸.

Fotoğraf 15: Akşehir'de dokunmuş ipek halı¹⁹.

Beyaz zeminli ipek halı, 40x25 cm ölçülerindedir. 100x100 kalitede (düğüm sıklığı) olan halıda besmele-i şerif işlidir. Toplamda 100.000 düğüm vardır. Alt tarafta suyun dışındaki etlik kısmında halıyı dokutan "firmanın adı ve Hereke" yazısı vardır.

Fotoğraf 16: İpek halı²⁰

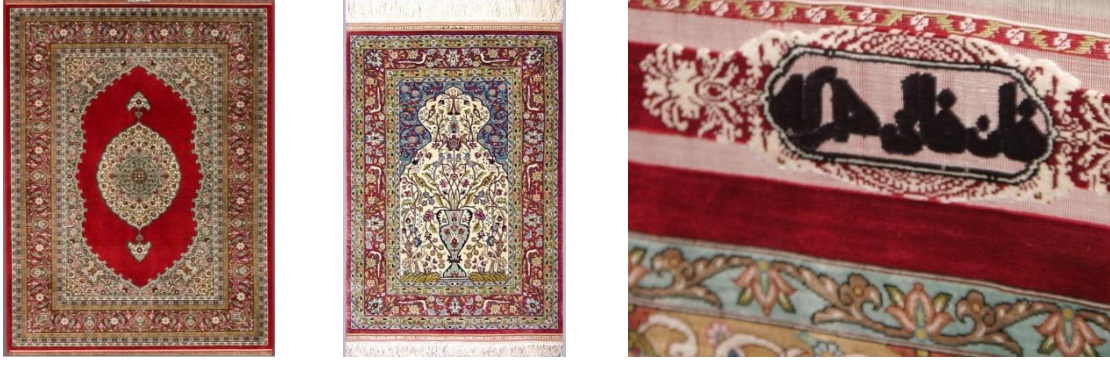
Net olarak yazı işlenmiş halıların dışında Selçuklu halılarında olduğu üzere yazıyı andıran şekillerin işlendiği ipek halılarda sık olmamakla birlikte günümüzde üretilmektedir. 100x100 kalitede 80x120 cm ölçülerindeki toplamda 960.000. düğümü olan halının mihrap nişlerinin birleştiği noktanın üst kısmındaki alınlık bölümünde bu tip bir bezeme yer almaktadır.

¹⁸ AYTAÇ, Ahmet, "Hereke İpek Halılarında Farklı Desenlere Dair Uygulanan Bir Örnek Proje", *Uluslararası İpek Böcekçiliği ve İpekli Dokumalar Sempozyumu*, Alanya, 25-28 Ekim 2011.

¹⁹ Fotoğraf: Mevlüt ŞEN arşivi.

²⁰ Fotoğraf: Mevlüt ŞEN arşivi.

Fotoğraf 17-18-19:

İpek halılarda orta alanda yazı işlenmiş olanların dışında son dönemlerde, neredeyse moda haline gelmiş bir anlayışla ya kilim örgüsü (toprakçalık) kısımlarda ya da dış küçük suda Arap harfleri ile genellikle dokunduğu şehri, yöresini veya dokuyanın adının işlendiği küçük bölümler yer almaktadır. Yukarıdaki örneklerde halıları dokutan “firmanın adı ve Hereke” yazısı okunmaktadır.

Fotoğraf 20: İpek halı. Fotoğraf 21-22: İsimlik yün minyatür halı.

Tüm bunların dışında günümüzde şimdiki alfabe ile bezeli ipek ya da minyatür isimlik halılarda hediye amaçlı veya siparişle yapılmakta ve rağbet görmektedir.

SONUÇ

Selçukluda yazıyı andıran bordür desenleri dışında Osmanlı dönemine kadar yazı işlenmiş halı yoktur. Osmanlı dönemi seccâdelerinde de genellikle ayet ya da hadis gibi yazılar kullanılmıştır.

Gazete halı örneğinde olduğu gibi ayet ya da hadislerin dışında ilginç örneklerde nadiren dokunmuştur. Seccadelerde alınlık kısmında, mihrap içinde ya da mihrap nişlerinde ve halının sularında yazılar kullanılmıştır. Alınlıkta yazı kullanılan seccadelerde genellikle Kelime-i Şahadet veya namazla ilgili hadisler yer alırken, sularında genellikle Ayet el-Kürsi yazılmıştır.

Feshane ve Sümerbank üretimi halılarda da zaman zaman yazılı olanlar yapılmıştır. Ancak Sümerbank halılarında ekseriyetle tarih ya da dokunan yer adı yazılmıştır.

Özellikle örneklerine Topkapı Sarayı vd yerlerde rastlanılan Osmanlı dönemi seccâde üretimlerinin taklitleri gibi örnekler halen nadirde olsa üretilmektedir. Bunların dışında günümüzde genelde ipek tarzındaki halılarda özgün yazılı halılar geleneği kısmen devam etmektedir.

Orta Asya uzantılı desen anlayışıyla günümüze gelen halı geleneğinde, yazı işli halıların XVI. yüzyıl itibariyle başladığı ve günümüze kadar kısmen devam ettiği görülmektedir. Yazının halıda kullanılması, hat ve dokuma gibi gelenekli Türk sanatları arasında ortak bezemelerin de zaman zaman tercih edildiğine iyi bir örnek teşkil etmektedir. Halı sanatında sık rastlanmayan yazı kullanımını günümüzde özel sipariş usulüyle de olsa özellikle ipek halı pazarında talebin artmasına da katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

AYTAÇ, Ahmet, “Hereke Tarzı İpek Halılarda Kaliteye Dair”, Uluslararası Türk Halı ve Düz Dokumaları Sempozyumu, Alanya, 01-04 Kasım 2010.

AYTAÇ, Ahmet, “Hereke İpek Halılarında Farklı Desenlere Dair Uygulanan Bir Örnek Proje”, Uluslararası İpek Böcekçiliği ve İpekli Dokumalar Sempozyumu, Alanya, 25-28 Ekim 2011.

AYTAÇ, Ahmet, “Akşehir Halı Gazete”, Konya Ansiklopedisi, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, C: I, Konya, 2011.

BARIŞTA, H. Örcün, “Halı Sanatının Bazı Azeri, Türkmen, Kırgız ve Kazak Örnekleriyle Benzerliklerine Dair”, 3. International Symposium Azerbaijan Carpet And Traditional Applied Arts, Ministry of Culture of the Republic of Azarbaijan, Baku-Elm-2005

BARIŞTA, H. Örcün, “Konya Müzeleri’nde Bulunan Geç Dönem Halıları Üzerine”, S. Ü. Selçuklu Arş. Mrk. III. Uluslararası Türk El Dokumacılığı (Tekstil) ve Gelenekli Sanatlar Kongresi Bildirileri, (Editör: Ahmet AYTAÇ), Konya, 2009

BAYDEMİR, Esen, “Türk Halılarında Yazı Sanatı”, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009

ERGUN, Muharrem, Osmanlıca Dersleri, 1962, No: 285

ÖNDER, Mehmet, “Gazete Halı”, Türk Edebiyatı Dergisi, İstanbul, Ekim 1984.

ÜSTÜN, Ayşe, “Türk El Dokumaları(ndan Halı) Ve Kitap Sanatları Arasında Tasarım Benzerlikleri”, I. Uluslararası Türk El Dokumaları Kongresi, (Ed: Ahmet Aytaç), Konya, 01-02.11.2007

<http://www.turkcebilgi.com/soru/17082/yazi-nedir-ve-yazinin-tarihi.30.01.2012>

<http://www.mavirize.com/genel/yazi-nedir.html.30.01.2012>